

साधुश्रीपृथ्वीधरकारितजिनभुवनस्तवनम् ॥

- श्री.

मध्ययुगमां भारतवर्षना, विशेषतः पश्चिम अने मध्य भारतमां थयेला, शूरवीर, दानवीर, सत्त्वशाली अने मुत्सद्दी जैन मन्त्रीओ थकी जैन संघ अने धर्म खूब ऊजळो छे. आ मन्त्रीओए जैनधर्म / संघनी सेवा तो करी ज, परन्तु तेथी अधिक तेमणे राष्ट्र, राज्य अने समग्र समाजनी दाखलारूप सेवा बजावी हती. तेओ धर्मे जैन होवाने कारणे तेमणे करेली आदर्श राष्ट्रसेवाने तथा राष्ट्रकक्षानां तेमनां कार्योने नजरंदाज न करी शकाय. आ मन्त्रीओमां गूर्जर राष्ट्रना मन्त्रीओ विमलशाह अने वस्तुपाल-तेजपाल जेम मुख्य छे, तेम मूळे गुजराती पण मण्डपदुर्ग-माण्डूना महामन्त्री साधु पृथ्वीधर एटले के पेथडशाहनुं नाम पण अग्रिम पंक्तिनुं गणी शकाय तेम छे.

आ मन्त्रीओ पोताना धर्ममां अडग अने परायण हता. धर्मना क्षेत्रे तेमणे जे कार्यो कर्या ते कार्यो तेमज तेमनी उदारता अजोड ज रही छे. आम छातां तेमनी बे विशेषता नोंधपात्र छे : १. तेमणे पोतानां धर्मकार्योमां राज्यनी तिजोरीनो कदापि लेश पण उपयोग नथी कर्यो; जे पण खर्च धर्म माटे कर्युं ते बधुं, पोतानी हकनी, नीति अने न्यायथी तेमज कायदानुं पूरुं पालन करीने कमायेली सम्पत्तिमांथी ज कर्युं. २. राज्यना वहीवटमां, युद्ध आदि कृत्योमां तेमज समग्र प्रजाने लागु पडती तमाम बाबतोमां, तेमणे पोताना धर्मने के धार्मिक मान्यताओ के लागणीने कदापि आडे आववा नथी दीधी.

पेथडशाह तेमनी राज्यभक्ति, राज्य तथा राजा प्रत्येनी वफादारी तथा मुत्सद्दीवट माटे पंकायेला मन्त्री हता. न्याययुक्त राज्यवहीवट अने शत्रुओने बुद्धिबलथी वश के नाबूद करवानी कुनेहने कारणे तेओ राजा-प्रजाने प्रिय हता. तो ब्रह्मचर्यना विशद पालनथी ओपता सदाचार तेमज अजोड जिनभक्ति, संघनुं नेतृत्व, दान तेमज उदारता इत्यादिने कारणे तेओ प्रखर धार्मिक जन तरीके पण पंकाया हता.

पेथडशाहना काळमां अनेक स्थानोमां जैनो तथा ब्राह्मणो वच्चे वैमनस्य

પ્રવર્તતું હોય તેવું અનુમાન થાય છે. આ કારણે ઘણાં ક્ષેત્રોમાં જૈનોનો વસવાટ હોવા છતાં જૈન મન્દિરનું નિર્માણ શક્ય નહોતું બનતું. પેથડશાહે પોતાની ઉદારતાથી વ્યાપક સમાજને અનુકૂળ કર્યો, અને હકારાત્મક મુત્સદ્દીવટથી રાજ્યોના રાજાઓ તથા અમાત્યોને જીતી લીધા. આના કારણે પ્રતિકૂલ ક્ષેત્રોમાં પણ તેમને જૈન દેરાસરના નિર્માણની અનુમતિ મળી અને તેમણે વિવિધ સ્થળોમાં મન્દિરો બંધાવી ત્યાં ત્યાંના જૈનોને આશ્વસ્ત પણ કર્યા, અને બે ધર્મોના પારસ્પરિક વિસંવાદ-કોમવાદને ઠારી પણ દીધો.

આવા આ પેથડ મન્ત્રીએ કેટલાં દેરાસરો અને તે ક્યાં ક્યાં બંધાયેલાં, તેની ઐતિહાસિક નોંધ આપતું આ સ્તોત્ર અત્રે પ્રગટ થઈ રહ્યું છે, જે વાંચવાથી પેથડશાહની અદ્ભુત ક્ષમતાનો પરિચય લાધ્યા વિના નહિ રહે. સ્તોત્રના કર્તા અજ્ઞાત છે. મિત્ર મુનિવર શ્રીધુરન્ધરવિજયજીએ વિહાર દરમ્યાન ક્યાંકથી પ્રાપ્ત પાનાંની નકલ મોકલેલી, તે પરથી આ સમ્પાદન કરેલ છે. તે પાનું ૧૫મા સૈકાનું હોય તેવું અનુમાન છે. પેથડશાહનો સમય ૧૪મો શતક છે. ‘સુકૃત સાગર’ નામે તેમનું જીવન-ચરિત્ર (સંસ્કૃત) પ્રસિદ્ધ છે.

સ્તવનના કર્તાએ, યોગ્ય રીતે જ પેથડશાહને, સમ્પ્રતિ રાજા, કુમારપાઠ રાજા અને વસ્તુપાલમન્ત્રીના વારસદાર કે અનુગામી તરીકે વર્ણવ્યા છે. (શ્લોક ૪) પ્રથમ પાંચ શ્લોકોમાં કર્તાએ પેથડશાહનાં ધર્મકૃત્યોનું વર્ણન કરતાં જે મહત્ત્વની વાતો નોંધી છે તે આ પ્રમાણે છે :-

૧. પેથડનું ચરું નામ સાધુ પૃથ્વીધર છે, (સાધુ → શાહ, પૃથ્વીધર → પેથડ). ૨. તેના રાજવીનું નામ જયસિંહ રાજા છે. ૩. તેણે અનેક પૌષધશાલાઓ (જૈન ઉપાશ્રયો) નિર્માવી હતી. ૪. પાર્શ્વનાથની તે પૂજા-ઉપાસના કરતો. ૫. ત્રિકાલ જિનપૂજા અને બે ટંક શ્રાવકોચિત આવશ્યક ક્રિયા તે કરતો. ૬. પર્વદિવસે પૌષધ કરતો. ૭. સાધુની ભક્તિ કરતો, અને સાધર્મિક બંધુની ખૂબ વૈયાવચ્ચ-સેવા કરતો.

૭. સૌથી અગત્યનો તેમજ ઐતિહાસિક ગણાય તેવો ઉલ્લેખ અહીં એ મળે છે કે - ‘વિદ્યુન્માલી’ નામે દેવે બનાવેલ, ‘દેવાધિદેવ’ એવા નામે પ્રખ્યાત, ભગવાન્ મહાવીર (જ્ઞાતતનૂરુહ)ની પ્રતિમાની તે પૂજા કરતો હતો.

સિન્ધુ-સૌવીરદેશના રાજા ઉદયન દ્વારા પૂજિત ‘જીવન્તસ્વામી’ તરીકે નિર્મિત તે પ્રતિમા ‘વીતભયપત્તન’ના ધ્વંસ-સમયે જમીનમાં દટાઈ હતી. વિક્રમના ૧૨મા સૈકામાં, શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યના કહેવાથી, રાજા કુમારપાલે, તે પ્રદેશમાં ઉત્ખનન કરાવીને તે પ્રતિમા સમ્પ્રાપ્ત કરેલી, અને તે તેને પાટણ લઈ આવ્યાનો ઉલ્લેખ, ‘ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષચરિત’ના દશમા પર્વમાં ઉપલબ્ધ છે. પરન્તુ ત્યાર પછી તે પ્રતિમાનું શું થયું તેનો સંકેત મળતો નથી. પ્રસ્તુત સ્તોત્રના બીજા પદ્યમાં તે વિષે સ્પષ્ટ નિર્દેશ સાંપડે છે, તે ઊપરથી અનુમાન થઈ શકે કે તે પ્રતિમા કોઈ પળ પ્રકારે બચી ગઈ કે બચાવી લેવામાં આવી હશે; અને કાલાન્તરે તે મધ્ય પ્રાન્ત-માલવ દેશમાં પહોંચી હશે, જે માણડૂના મન્ત્રી પેથડશાહના અખત્યારમાં દેખા દે છે. આ ઉલ્લેખ સાચે જ ઇતિહાસનો એક મહત્ત્વનો અંકોડો બની રહે તેમ છે.

૮. છઠ્ઠા પદ્યમાં નોંધાયેલ સંવત્ ૧૩૨૦ વર્ષ સુધીમાં અથવા તો ૧૩૨૦ થી પ્રારંભીને પેથડશાહે કયા કયા ક્ષેત્રમાં કયા કયા જિનાલયો કરાવ્યાં, તેની યાદી અથવા તાલિકા આ પ્રમાણે છે. સ્તોત્રના ૬ થી ૧૫ - એટલાં પદ્યોમાં થયેલ વર્ણનને અનુસારે આ તાલિકા ગોઠવી છે :

૧. મળડપગિરિ(મળડપદુર્ગ)	આદિનાથ ચૈત્ય
૨. નિમ્બસ્થૂર-પર્વત	શ્રીનેમિનાથ-ચૈત્ય
	તેની તલેટીમાં પાર્શ્વનાથ-ચૈત્ય
૩. ઉજ્જયિની	પાર્શ્વનાથ-ચૈત્ય
૪. વિક્રમપુર	નેમિ-ચૈત્ય
૫. મુકુટિકા પુરી (મહુડી ?)	પાર્શ્વનાથ તથા આદિનાથ (બે ચૈત્ય)
૬. વિન્ધનપુર	મલ્લિનાથ-ચૈત્ય
૭. આશાપુર	પાર્શ્વ-ચૈત્ય
૮. ઘોષકીપુર	આદિનાથ-ચૈત્ય
૯. અર્યાપુર	શાન્તિનાથ-ચૈત્ય

૧. સ્તોત્રકાર મળડપગિરિને શત્રુંજયસમાન અને નિમ્બસ્થૂરપર્વતને ઉજ્જયન્ત-સમાન વર્ણવે છે. અર્થાત્ તે બે પર્વત ઊપર ક્રમશઃ શત્રુંજયાવતાર અને ઉજ્જયન્તાવતાર ચૈત્યો મન્ત્રીએ બનાવ્યાં.

૧૦. ધારાનગર }	નેમિજિન-ચૈત્યો (બે)
૧૧. વર્ધનપુર }	
૧૨, ૧૩. ચન્દ્રકપુરી તથા જીરાપુર	બે આદિ-ચૈત્યો
૧૪, ૧૫. જલપદ્રપુર, ડાહડપુર	બે પાર્શ્વ-ચૈત્યો
૧૬. હંસલપુર	અરનાથ-ચૈત્ય
૧૭. માન્ધાતૃમૂલ	અજિતનાથ-ચૈત્ય
૧૮. ધનમાતૃકાપુર	આદિ-ચૈત્ય
૧૯. મઙ્ગલપુર	અભિનન્દન-ચૈત્ય
૨૦. ચિક્ષલપુર	પાર્શ્વ-ચૈત્ય
૨૧. જયસિંહપુર	મહાવીર-ચૈત્ય
૨૨. સિંહાનક	નેમિ-ચૈત્ય
૨૩. સલક્ષણપુર	પાર્શ્વ-ચૈત્ય
૨૪. ઇન્દ્રીપુર	પાર્શ્વ-ચૈત્ય
૨૫. તાલ્હણપુર	શાન્તિ-ચૈત્ય
૨૬. હસ્તિનાપુર	અરનાથ-ચૈત્ય
૨૭. કરહેટક (કરેડા)	પાર્શ્વ-ચૈત્ય
૨૮. નલપુર દુર્ગ (કે નલપુર અને દુર્ગ ?)	નેમિ-ચૈત્ય
૨૯. વિહારક, }	વીર-ચૈત્યો(બે)
૩૦. લમ્બકર્ણીપુર }	
૩૧. સંઘોડ (સંઘેડા ?)	કુન્થુનાથ-ચૈત્ય
૩૨. ચિત્રકૂટપર્વત (ચિત્તોડગઢ)	ઋષભ-ચૈત્ય
૩૩. પર્ણવિહારપુર	આદિ-ચૈત્ય
૩૪. ડણ્ડાનક	પાર્શ્વ-ચૈત્ય
૩૫. વંકી (વાંકી?, વાંકલી?)	આદિ-ચૈત્ય
૩૬. નીલકપુર	અજિત-ચૈત્ય
૩૭. નાગપુર (નાગોર)	આદિ-ચૈત્ય
૩૮. મધ્યકપુર	પાર્શ્વ-ચૈત્ય
૩૯. દર્ભાવતિકાપુર (ડભોઈ)	ચન્દ્રપ્રભ-ચૈત્ય
૪૦. નાગદ્રહ (નાગદા)	નમિ-ચૈત્ય

४१. धवलकनगर (धोळका)	मल्लि-चैत्य
४२. जीर्णदुर्ग (जूनागढ)	पार्श्व-चैत्यो (बे)
४३. सोमेश्वरपत्तन (सोमनाथ-प्रभास)}	
४४. शङ्खपुर	मुनिसुव्रत-चैत्य, साथे वीरप्रभु.
४५. सौवर्तक }	नेमि-चैत्यो (बे)
४६. वामनस्थली }(वणथली-वंथली)	
४७. नासिक्यपुर(नासिक)	चन्द्रप्रभ-चैत्य
४८,४९. सोपारकपुर, रुणनगर, }	पार्श्व-चैत्यो (चार)
५०,५१. घोरंगल, प्रतिष्ठान }	
५२. सेतुबन्ध	नेमि-चैत्य
५३,५४,५५,५६,५७,५८. वठपद्र (वडोदरा)	
नागलपुर, टक्कारवा (टंकारा?),	सर्वत्र वीर-चैत्य (६)
जालन्धर (जलंधर?), देवपालपुर,	
देवगिरि	
५९. चारूप	शान्ति-चैत्य
६०. द्रोणत }	नेमि-चैत्यो (२)
६१. रत्नपुर }	
६२. अर्बुकपुर	अजित-चैत्य
६३. कोरण्टक (कोरटा)	मल्लि-चैत्य
६४. ढोरसमुद्र-प्रदेशे सरस्वती पत्तन	पार्श्व-चैत्य
६५. शत्रुञ्जय(पर्वत)	शान्ति-चैत्य
६६. तारापुर	आदि-चैत्य
६७. वर्धमानपुर (वढवाण?)	मुनिसुव्रत-चैत्य
६८,६९. वटपद्र, गोगपुर	आदि-चैत्यो (बे)
७०. पिच्छन	चन्द्रप्रभ-चैत्य
७१. ञ्झारपुर	जिनगृह
७२. मान्धातृ	?
७३. विक्कन	नेमि-चैत्य
७४. चोकलपुर	आदि-चैत्य

आ यादीमां घणां स्थानोनी साम्प्रत ओळख पामवी हजी बाकी रहे छे. परन्तु क्षेत्र-नामो जोतां पेथडशाहे केटकेटला प्रदेशो के राज्योमां पोतानो धर्म-व्याप विकसाव्यो हशे ते जाणी शकाय छे.

तेमना बनावेलां जिनमन्दिरोनी ज फक्त आ यादी छे. ते सिवाय तेमणे पौषधशालाओ, सदाब्रतो, जैन सिवायनां देव-मन्दिरो, जलाशयो, धर्मशालाओ इत्यादिनां जे निर्माण करावेलां, तेनी यादी पण कांई नानी नथी. तेमनुं विस्तृत चरित्र वांचवाथी ज तेनो ख्याल आवी शके.

साधुश्रीपृथ्वीधरकारित जिनभुवनस्तवनम् ॥

श्रीपृथ्वीधरसाधुना सुविधिना दीनादिषूद्धानिना
 भक्तश्रीजयसिंहभूमिपतिना स्वौचित्यसत्यापिना ।
 अर्हद्भक्तिपुषा गुरुक्रमजुषा मिथ्यामनीषामुषा
 सच्छीलादिपवित्रितात्मजनुषा प्रायः प्रणश्य दूषा ॥१॥
 नैकाः पोषधशालिकाः सुविपुला निर्मापयित्रा सता
 मन्त्र-स्तोत्रविदीर्णलिङ्गविवृतश्रीपार्श्वपूजायुजा ।
 विद्युन्मालिसुपर्वनिर्मितलसद्देवाधिदेवाह्वय-
 ख्यातज्ञाततनूरुहप्रतिकृतिस्फूर्जत्सपर्यासृजा ॥२॥
 त्रिःकाले जिनराजपूजनविधिं नित्यं द्विरावश्यकं
 साधौ धार्मिकमात्रकेऽपि महतीं भक्तिं विरक्तिं भवे ।
 तन्वानेन सुपर्वपौषधवता साधर्मिकाणां सदा
 वैयावृत्यविधायिना विदधता वात्सल्यमुच्चैर्मुदा ॥३॥
 श्रीमत्सम्प्रतिपार्थिवस्य चरितं श्रीमत्कुमारक्षमा-
 पालस्याऽथ च वस्तुपालसचिवाधीशस्य पुण्याम्बुधेः ।
 स्मार(रं)स्मारमुदारसम्मदसुधासिन्धूर्मिषून्मज्जता
 श्रेयःकाननसेचनस्फुरदुरुप्रावृट्भवाम्भोमुचा ॥४॥
 सम्यग्न्यायसमर्जितोजितधनैः सुस्थानसंस्थापितै-
 र्ये ये यत्र गिरौ तथा पुरवरे ग्रामेऽथवा यत्र ये ।

प्रासादा नयनप्रसादजनका निर्मापिताः शर्मदा-
स्तेषु श्रीजिननायकानभिधया सार्द्धं स्तुवे श्रद्धया ॥५॥

पञ्चभिः कुलकम् ॥

श्रीमद्विक्रमतस्त्रयोदशशतेष्वब्देष्वतीतेष्वहो !
विंशत्यभ्यधिकेषु मण्डपगिरौ शत्रुञ्जयभ्रातरि ।
श्रीमानादिजिनः शिवाङ्गजजिनः श्रीउज्जयन्तायिते
निम्बस्थूरनगेऽथ तत्तलभुवि श्रीपार्श्वनाथः श्रिये ॥६॥
जीयादुज्जयिनीपुरे फणिशिराः श्रीविक्रमाख्ये पुरे
श्रीमानेमिजिनो जिनौ मुकुटिकापुर्या च पार्श्वदिमौ ।
मल्लिः शल्यहरोऽस्तु विन्धनपुरे पार्श्वस्तथाऽऽशापुरे
नाभेयो बत घोषकीपुरवरे शान्तिर्जिनोऽर्यापुरे ॥७॥
श्रीधारानगरेऽथ वर्द्धनपुरे श्रीनेमिनाथः पृथक्
श्रीनाभेयजिनोऽथ चन्द्रकपुरीस्थाने सजीरापुरे
श्रीपार्श्वो जलपद्म-डाहडपुरस्थानद्वये सम्पदं
देयाद् वोऽरजिनश्च हंसलपुरे मान्धातृमूलेऽजितः ॥८॥
आदीशो धनमातृकाभिधपुरे श्रीमङ्गलाद्ये पुरे
तुर्यस्तीर्थकरोऽथ चिक्खलपुरे श्रीपार्श्वनाथः श्रिये ।
श्रीवीरो जयसिंहसंज्ञितपुरे नेमिस्तु सिंहानके
श्रीवामेयजिनः सलक्षणपुरे पार्श्वस्तथेन्द्रीपुरे ॥९॥
शान्त्यै शान्तिजिनोऽस्तु ताल्हणपुरेऽरो हस्तिनाद्ये पुरे
श्रीपार्श्वः करहेटके नलपुरे दुर्गे च नेमीश्वरः ।
श्रीवीरोऽथ विहारके स च पुनः श्रीलम्बकर्णीपुरे
संखोडे किल कुन्थुनाथ ऋषभः श्रीचित्रकूटाचले ॥१०॥
आद्यः पर्णविहारनामनि पुरे पार्श्वश्च डण्डानके
वंक्यामादिजिनोऽथ नीलकपुरे जीयाद् द्वितीयोः जिनः ।
आद्यो नागपुरेऽथ मध्यकपुरे श्रीअश्वसेनात्मजः ।
श्रीदर्भावतिकापुरेऽष्टमजिनो नागद्रहे श्रीनमिः ॥११॥

श्रीमल्लिर्धवलक्कनामनगरे श्रीजीर्णदुर्गान्तरे
 श्रीसोमेश्वरपत्तने च फणभृल्लक्ष्मा जिनो नन्दतात् ॥
 विंशः शङ्खपुरे जिनः सचरमः सौवर्त्तके वामन-
 स्थल्यां नेमिजिनः शशिप्रभजिनो नासिक्कनाम्यां पुरि ॥१२॥
 श्रीसोपारपुरेऽथ रूणनगरे घोरंगलेऽथ प्रति-
 ष्ठाने पार्श्वजिनः शिवात्मजजिनः श्रीसेतुबन्धे श्रिये ।
 श्रीवीरो वठपद्र-नागलपुरे ष्टक्कारकायां तथा
 श्रीजालन्धर-देवपालपुरयोः श्रीदेवपूर्वे गिरौ ॥१३॥
 चारूपे मृगलाञ्छनो जिनपतिर्नेमिः श्रये द्रोणते
 नेमी रत्नपुरेऽजितोऽर्बुक्कपुरे मल्लिश्च कोरण्टके
 पाश्वो ढोरसमुद्रनीवृत्ति सरस्वत्याह्वये पत्तने
 कोटाकोटिजिनेन्द्रमण्डपयुते शान्तिश्च शत्रुञ्जये ॥१४॥
 श्रीतारापुर-वर्द्धमानपुरयोः श्रीनाभिभू-सुव्रतौ
 नाभेयो जिन(?) वटपद्र-गोगपुरयोः श्रीनाभि(?)श्चन्द्रप्रभः पिच्छने ।
 ङ्कारेऽद्भुततोरणं जिनगृहं मान्धातरि त्रिक्षदां (?)
 नेमिर्विक्कननाम्नि चोलकपुरे श्रीनाभिभूर्भूतये ॥१५॥
 इत्थं पृथ्वीधरेण प्रतिगिरि-नगर-ग्राम-सीमं जिनाना-
 मुच्चैश्चैत्येषु विष्वग् हिमगिरिशिखरैः स्पर्द्धमानेषु यानि ।
 बिम्बानि स्थापितानि क्षितियुवतिशिरःशेखराण्येष वन्दे
 तान्यप्यन्यानि यानि त्रिदश-नरवरैः कारिताकारितानि ॥१६॥

श्रीपृथ्वीधरकारितजिनभुवनस्तवनम् ॥

